

Parnice proti vješticama u Hrvatskoj.

*Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije
znanosti i umjetnosti dne 22. listopada 1890.*

PRAVI ČLAN IVAN TKALČIĆ.

Sredinom osamnaestoga vieka prestalo je u obće u zapadnoj Evropi progonstvo vješticach, i već svršetkom istoga, a osobito početkom ovoga stoljeća, dadoše se ljudi književni na to, da temeljito prouče cieti taj vještiki mnogovieki progon, da mu pronadju uzroke i posljedice u kulturnoj historiji. O sabiranju takovih podatakah i o njihovom proučavanju vrlo mnogo su nastojali Niemci, pa i danas jošie najviše pišu o tom predmetu, akoprem imaju o njem bogatu literaturu¹. „Eine Geschichte der Hexenprocesse gehört unter die längst ausgesprochenen Bedürfnisse“, piše Niemac Soldan; a kamo li neće gledom na Hrvatsku, gdje je bilo takodjer parnicah proti vješticama, dobro doći ova moja prva i na autentičnih sudbenih spisih sastavljena historijska razprava o tom predmetu. Ima i u našoj knjizi govora o vješticach²; ali to je samo pobilježeno po pučkom pričanju ili iz narodnih običajah, pa ako je na podlozi toj i zbilja napisana koja razprava³, to nam ipak sve nezadovoljava; jer niti nam u vjernoj slici predočuje prave uzroke progonstva vješticach. niti nam otkriva onodobno kulturno stanje našega naroda, koje

¹ Osim drugih djelah koja spominju Heinrich Wetzter i Benedikt Welte u svom „Kirchen-Lexicon“ (Freiburg 1850). pod naslovom: „Hexenprocesse-Zauberei“, osobito je važno novo djelo: Soldan's Geschichte der Hexenprocesse. Stuttgart 1880.

² Suvišno bi bilo nabrajati sve pučke priče o vješticach, koje se koje-gdje po naših časopisih nalaze. Najpodpuniju zbirku o tom priobćio je prof. Matija Valjavec, u knjizi „Narodne pripoviesti u Varaždinu i okolo njega“. (Zagreb 1890).

³ Dr. Friedrich Krauss, Südslavische Hexensagen. Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft. Wien 1884. Band XIV.

je ne malo zasiecalo i u političku njegovu poviest. Ja bih doduše najvolio, da vještičkih parnicah u nas nikada ni bilo nije, no kada su žalibože bile, to sam prinuđen iznieti ih na svjetlo, držeći se onoga: „*historia est testis temporum*“.

U svojoj razpravi strogo ću se držati theme, te neću govoriti ni o postanku ni o razvitku vještičkih parnicah kod drugih naroda, a naročito kod Niemacah, gdje je ta pošast silno razgranjena bila i odakle je, pošto je posavska Hrvatska sa Njemačkom i u vrlo tiesnom trgovačkom savezu bila, sa cilim groznim postupkom k nam donesena. Ja se stežem samo na poviedanje, kako se je u Hrvatskoj s vješticama postupalo.

Čovjek po svojoj naravi teži osobito za tim: da bude zdrav, da bude cijenjen il baš ljubljen, i da mu rad napreduje; a boji se bolesti, neželji biti mržen, niti da mu rad propada. U prastara već vremena mnogo se u nas vraćalo, čaralo i bajalo, za postići ovo troje il za nauditi tomu trojemu; pa te preostatke poganske vjere praotacah naših niti isto kršćanstvo korienice izčupati nije moglo. Nije čudo, jer toga sujevjerstva i kraj tolike pučke obuke sa duhovnoga i svjetskoga gledišta ima i danas jošte dosta ako i prikrivena, u seljačtvu a donjekle i u gradjanstvu, kamo li da ga nije bilo u srednjem vjeku, gdje se je za obrazovanje puka vrlo malo il ništo marilo; dà, i oni riedki sretnici, koji su se dostali toga, da uče knjigu, poučavahu se u svemu, samo ne u što boljem poznavanju prirodnih silah, a baš nepoznavanje tih silah bijaše uzrokom, da se je vjerovalo u vještice i u njihove čine, dakako samo zle, pa su ih radi toga i kod nas progonili i ognjem sažigali.

Prve viesti o progonstvu vještichal nalazimo u Hrvatskoj polovinom XIV. vjeka i to u sudbenih zapisnicih grada Zagreba; primjera radi samo ću najstarije spomenuti. God. 1360. bile su dvie Zagrebkinje, po imenu Alica i Margareta, okrivljene, da su vještice. Gradski sud odsudi, da imaju dovesti šest svjedokah-rotnikah, koji će priseći, da nisu vještice; nego budu li jošte jedan put u tom zločinu zatečene, to da se već sada osudjuju na lomaču¹. — God. 1362. obtužio je Majnardov zet njeku Dragicu, da ga je svojim vraćanjem omrazila njegovoj ženi i opet nju njemu. Na to odredi

¹ Anno 1360. Item, octavo die infrascripte, videlicet: Alicza et Margaretha, quelibet se sexta tenetur se expurgare in crimine incantatorio seu inopocionatorio, de quo deprehense extiterant; que si deinceps pro huiusmodi delicto deprehenderentur, absque iudicio et contestatione iudicii aliqualis digna sententia condemnentur.

sud, da ima Dragica dvanaest rotnikah dovesti, koji će zasvjedočiti, da ona toj omrazi nije kriva. Ako se i opravda, a drugiput opet u takvom djelu zateče, s mjesta će se sažeci¹. Napokon god. 1379. osudilo je gradsko vijeće udovu Petra Rubinovića, udovu Peterkonovu i njezinu kćer, da svaka od njih za osam danah sa dvadeset i pet rotnikah prisegom posvjedočiti mora, da nisu vještice; obretu li se još jednom u vraćanju, spaliti će ih bez milosrdja. Medjutim one su, jer se odviše rotnikah trebalo, prizvale viši sud².

Prema tomu dakle vjerovalo se u XIV. vijeku kod nas u vještice i u njihove čini; ali su se rotnici, bilo sa šest, dvanaest, a vremenom i sa dvadeset i pet ih, prvi put opravdati mogle od takove osvade, te im je i priziv dozvoljen bio; no drugi put u čaranju il vraćanju zatečene spaljivahu ih na prosto. Ovdje dakle neima nikakova govora o kakovih mukah il o tako zvanoj torturi.

Istom kada je na zahtjev njemačkih inkviziturala krivovjerstva izašla na 4. decembra 1484. bulla Innocenta VIII. „*Summis desiderantes affectibus*“, koja je doduše parnice proti vješticama u stanovite granice svela, al ih niti je odobrila niti izazvala³, pa kad je pet godinah iza toga (1489). prema rečenoj bulli izašlo u Kolinu zloglasno djelo pod naslovom „*Malleus maleficarum*“, na kojem su se osnivati počele parnice proti vješticama sa groznimi svojimi mučili⁴, koja je zakonik njemačkoga cara Karla V. († 1558) još groznijimi učinio, takvo sudbeno progonstvo i mučenje doskora se je iz Njemačke k nam doselilo i kod nas udomilo, a sve je to bilo tim gorje i žešće, jer u vraćanja upletoše i vraga, kao da on tobože takovu čaranju svojih pristašah podjeljuje nadnaravnu moć.

¹ Anno 1362. Item, octavo die Dragicha contra generum Maynardi se XII. jurabit super eo, quod ipsum et uxorem suam alterum alteri per incantationes non deturpavit, et si amplius fuerit manifestum eam fecisse vel facere incantationes, eo instanti concremabitur.

² Anno 1379. Item, relicta condam Petri, filii Rubini; relicta Peterkonis et uxor Johannis, filia predicti Peterkonis, quelibet ipsarum octavo die viginti et quinque personis juramentum deponere debent super eo, quod ipse nullas incantationes exercuissent, nec per se, nec per alios; quod si de cetero in similibus invente fuerint in quacumque nota, aut contra judicem, juratos ac communitatem et hoc efficaci testimonio probari posset, extunc secundum jura civitatis punientur. — Ipse autem domine dictam causam ad antiquos judices appellarunt ad sabathum nunc instantem.

³ Soldan, Geschichte der Hexenprocesse. I. c. I. p. 267—289.

⁴ Ibid.

Kako se je od to doba u nas proti vješticam postupalo, naučio sam iz dvadeset i osam takovih parnica, i to od god. 1640. parnice proti Magdi Mubički i Mihalju Kuševiću, od g. 1651. proti Dori Majhanovički i Andriji Kučiću-Novačiću, od god. 1657. proti Jeli Kovačići i Marijani udovi Fabičevoj; od god. 1704. proti Jagi Cestarki, Ptičkovici starijoj i Mari Krznar, od god. 1705. proti Dori Harča, Jeli Kos i Dori Prusak; od god. 1729. proti Nikoli Dolovčaku; od g. 1743. proti Bari Duganki, Jeli Plićković, Mari Miherići i Mari Dedovki, od god. 1747. proti Bari starijoj Petrušići, Mariji Uvačić-Drapuški, Kati Vukšić-Rakocić, Uršuli Jugovici i Jeli Tucmanki; od god. 1749. proti Bari mlađoj Petruški; od god. 1751. proti Mari Vugrinec, Magdi Benković, Mari Fučkan i Mari Brukec; napokon od god. 1752. proti Dori Blažići; izpuštam ogromnu onu čitulju onih, koje su više rečene okrivljenice potvorile kao svoje družice i protiva kojim su nedvojbeno podignute bile takodjer parnice, ali mi iste žalibože nisu rukuh dopale.

Nije zadaća ovoj razpravi pomenute parnice doslovce napominjati, jer ću ih kao prilog k ovoj studiji na drugom mjestu cjelovito objelodaniti; već ću samo izcerpsti iz njih ono, što je glavno i najvažnije, t. j. stvoriti ću podpunu sliku ne samo toga vještikoga progona, već i što se je vješticam kao zločin u krivnju upisivalo, kako su ih preslušavali, sudili im, na muke ih udarali, a napokon sažigali.

Što se dakle u tih parnicah navodi kao zločin vještiki ili „crimen incantatorium sive impocionatorium“? Ponajprije smatra se kao zločin, što je okrivljenica zadanu bogu vjeru pogazila, pa se vragu zavjerila i s njim drugovala; što je pravila tuču, mraz i druge zračne nepogode; što je svojim čaranjem i ljudem i životinji zadala bolesti i smrt. Ovo se je u obće pisalo svakoj vještici u zločin. — Ali bijaše i drugih težkih osvađah, kao što su: *vračanje* i *bajanje*, kojim su se one u istinu služile i koja ovdje po vlastitih njihovih izjavah spominjem. Najgroznije je, što se u tih parnicah za nekoje navodi, da su vlastitu djecu istom rođenu i nekrštenu udavile i njihova tjelesa upotriebile za svoja čaranja. — Što se pako ostalih njihovih činih tiče, nailazimo u sudbenih zapisnicih na ove: učinile su komu, da umre; za to načiniše od glogovine klin, koj su na vatri ugrijale i pred kućnim pragom u zemlju zabijale, a zabijajuć ga okretale bi njim sve dotle, dok su oko njega načinile jamicu poput lievka. U tu jamicu uljevale bi kravjega

mlieka, a zatim bi uzele gvozden ražanj, razbielile ga u vatri, te njim zabadale u ono mlieko, govoreć: „sad smo učinile, kaj smo mislile“. Usljed toga bi čeljade, komu to vraćanje bijaše namijenjeno, moralo umrieti. — Ili bi nož namazale svinjskom masti, božićnim medom, smolom, dvčekom i smrekovimi pupoljci; tako namazanim nožem bi po kominu zaokružile, a tada nož unj zaboje. S toga bi vraćanja onomu, kojemu bijaše namijenjeno, uzsljedila ili smrt ili bolest. — Ili bi predju, predenu na mladu nedjelju, zeleno obojadisale, pa ju onomu, komu htjedoše nauditi, na drvocjepu podmetnule, da na nju stupi, a tada bi izmjerile na toj predji stopu onoga, kojemu bijaše podmetnuta, po toj su predji načinile uzle i pustile ju il po vodi da odpliva ili ju kamo drugamo zabacile. Da komu nametnu groznicu, nastrugale bi korien od „ščave“ i dale mu popiti. — Takova bijahu vraćanja, kojima se služahu, da komu prouzroče tobože bolest ili smrt.

Osim toga bijaše vraćanja, kojim su vještice kadre bile omraziti muža ženi i opet nju njemu; al su one umjele i međjusobnu ljubav povratiti: s toga ljubomorne žene tražijahu u vješticach vraćto, kojim bi si ljubav svojih muževah opet pribavile, kada su se bili od njih odmetnuli. Zato im davahu njeku travu i vodu u lončiću, kojom da si obraz i prsa mažu, a svomu suprugu da u jela meću; a uz to davale bi pasju i mačju krv, da njom škrope put, kojim hoda suprug k svojoj dragoj, jer tim da će se njezina ljubav obrnuti u mržnju proti suprugu.

U gospodarstvu najvoljele su tudjim kravam preuzimati mlieko, a za to hodale bi po mladih nedjeljah po raskršću rano u jutro, te bi lievom rukom pobirale rosu i davale ju tudjim kravam piti. Da im se po sjenokošah nebudu držali krti, stupile bi nogom u zdjelu kuhanih rezanacah, jer od toga vraćanja da će ih sasvim nestati. Ako su vještice bile hljebarice, t. j. ako su kruh prodavale, da imaju bolju prodju, poškopile bi priesne hljebove, prije nego bi ih stavile u peć, svojom mokraćom. — Da si kuće, staje ili kletii obrane od tatovah, načinjale su od krovnih dasakah ili šindle klince i zabijale ih medju „vrtaje“ po kletih i kućah. — Da se neuzgaja tudja krmač, podmetahu joj u kopanje razdrobljen sir. — Osobito im bijaše po čudi oduzimati tudju ljetinu; za to su ranom zorom ulazile medju usjeve, pobirale u pregaču njihov cviet, i od njega pekle tjestenice. Da njihovim usjevom nenaude ni vrebci, ni gamad, to su prije sijanja govorile sjemenu svakojake basme i taj dan neposudjivale nikomu vatre.

Ako li su vještice svojim vraćanjem voljne bile čovjeku nametnuti kakvu bolest, da i istu smrt, to su one i vraćanjem i ljekovitim biljem ili masti, koju su same pravile, kad su hćele mogle su postići „učinjenomu“ i pomoći, il kako se u zapisnicih veli, „odčiniti mu“. Dva su nam za to iz zapisnika poznata primjera. Jedan, gdje čovjeku, koj je bolovao od žutice, dalo se piti „žučno korenje“, a uz to su ga trli kućinami desetkrat, govoreć: „bežete! bežete! vi pogane žuči, suhe sirove kakve ste godi, pojte iz toga sela N.“ (spomenuv ovdje ime bolestnikovo), za tim baciše kućine u vatru. — Drugoj jednoj po vješticach „učinjenoj“ ili „uzetoj“, da se izlieči ovako savjetovahu: neka se o mladom petku prije zore svuče kako se najbolje može, pa da izadje iz kuće, ter da gleda po zraku, po polju i po drveću, a osobito na drvo „cepiščak i pepeliščak“, te da rosu pobira ljevom rukom i njom da si maže udo, koje joj je bolestno, — odlahnuti će joj odmah; ali podnipošto neka se neprekrizi.

Toliko smo iz pomenutih sudbenih zapisnikah doznati mogli o vještičkom vraćanju i bajanju, koje, premda samo sobom smiešno i ludo, postajalo je ogavno i svetogrdno, jer mnoge nastojahu zauj često puta pribaviti si i najveće svetinje sv. vjere, t. j. eucharistiju, te sv. ulje, moći svetacah i na Cvietnicu blagoslovljeni drienak. To sve dolazi u onih zapisnicih pod imenom „svetstvo“, koje su često osobito za vremena sudbene iztrage uza sebe nositi htjele.

U vraćanje i bajanje, što bijahu nepobitni znakovi, da je koje čeljade vještac il vještica, pisahu u zločin i bogumrzke „kletve“, i to naročitim zazivanjem vruga, kao n. pr.: „da bi ti vrag srce pojel, — „da bi ti vrag srčno korenje iztrgnul“, — „da te križem šentaj“. Proti ovakovim kletvam je na 21. juna g. 1641. stvorilo zagrebačko vieće posebni zakonski članak, kojim se gradskomu odvjetniku daje podpuna vlast, da proti takovim „prokletim psovačem, kako je prastari i hvale vrijedni običaj ovoga slavnoga magistrata“, postupa kao proti vješticama.

Buduć da je u nas tada sve, sa vrlo i vrlo riedkom iznimkom, vjerovalo u vještice i u njihov savez sa vragom: to nije trebalo baš mnogo ni vraćanja ni bajanja, jednostavna samo *sumnja* bijaše dovoljna, da se koje čeljade potvori, da je vještica, a uslied toga da se sudbeno progoni. Primjera radi budi ovdje spomenuto nešto iz pomenutih sudbenih zapisnikah. Bralo bi diete sa starijom susjedom gljive, pa buduć mladje i brže, donielo kući više, a malo zatim oboljelo: to mu je ta vještica učinila. Izpuklo li susjedi diete u vrtu glavicu češnjaka ili ubralo nešto voća, pa ga zabo-

ljela glava: bacila se krivnja na dotičnu osobu, da je vještica. Rekla li je koja žena za bolestnoga susjeda, da mu neima lieka, umrieti će, pa on doista i umro: uzimalo se kao nedvojbjen znak, da mu je ona smrt učinila; rekla li pako, ozdraviti će, a on doista ozdravio: bijaše opet vještica, jer da mu je bolest odčinila. Uklela li koja tate, koji su joj groždje pokrali, a oni slučajno oboljeli: bijaše potvorena da je vještica. Jedna bezazlena izjava „ovdje bude i za mene pečenke“, koju je izustila sestra, zapazivši u rešetku puransku drobninu na badnjak prije polnoćne mise na povratku k svomu bratu, jer je za tri dana u toj kući umrlo diete: tumačilo se i na sudu istinom priznalo, da je timi riečmi dotična osoba unapried rekla, da će ona djetetu smrt zadati. Odgovarala li koja svoje susjede, koje su pošle pljeti žita, neka neidu, jer će ih stići nevrieme, pa u istinu za koj čas udarila silna kiša: bijaše tužena, da je vještica, jer da je tu kišu ona učinila. Otekla li komu noću ruka ili vrat: to ga je u snu ugrizla vještica. Ako bi diete puno straha i bojazni pred vješticama u težkom snu zazvalo mater i spomenulo koju tobožnju ženu, da ga kao vještica u snu davi; ili ako bi diete u vrućici spominjalo u obće ime koje susjede: sve to bijaše neoboriv dokaz, da je stanovita osoba vještica. Ako li je po noći po tavanu ružilo, presušila se krava, ili davala mutno mlieko, ili silila iz staje, ili zagnječila tele; ako su kokoši prestale nesti, ili nehtjele na jajih sjedjeti: sumnjalo se odmah na koje čeljade i potvorilo ga, da je vještica. Imademo primjerah, gdje je vlastiti sin, koga mati zatekla u krađi i ukorila, kad mu je ne dugo iza toga umrlo diete, razglasivao o njoj, da je djetetu smrt zadala, te ju tužio i na sudu proti njoj svjedočio, da je vještica. Ako je koje, osobito žensko čeljade ohromilo: bijaše potvoreno da je vještica, jer da si je leteć po zraku nogu slomilo, itd. itd.

Nacrtav ovako na podlozi sudbenih zapisnikah što se je sve pisalo u zločin, da se koje čeljade sudbeno progoni i osudi kao vještac ili vještica, spomenuti ću jošte i to, što suvremenik historik barun Valvazor o tom glede nas piše, naime: da je g. 1687. neki zagrebački mlinar pred ovdješnjim sudom optužen bio, da je u svom mlinu objesio vruga, i da je sjedio na kokošnjih jajih, da izleže piliće¹.

Kad su se indi tolikimi svakojakimi osvadami i sumnjami potvriti mogle pojedine osobe za vještice, to se ni najmanje nije čuditi,

¹ Ehre des Herzogthums Krain. Tom. IV. Libr. XII. cap. I.

da pred vještičkim sudom nalazimo čeljadi raznoga staleža i razne dobe, počam od dvadesete pa sve do osamdesete godine, da imamo primjerah, da je među staricama od osamdeset godina bilo takovih, koje su već i po deset godinah slipe bile, a uzprkos svemu tomu, kada je o njih zavladao javno mnijenje, da su vještice, vođene bijahu u okovih na sud, saslušane, udarene na muke, a napokon i sažene.

Pošto smo doznali za vještičke zločine, odmah bismo mogli proći na sudbeni postupak ili na progon vještica; ali ipak prije toga treba se bar letimice, dotaknuti ta pitanja, kako se naime domaća crkvena vlast držala spram svemu ovomu vještičkomu progonstvu. Na podlozi spomenutoga djela „malleus maleficarum“, za koje rekoh, da se je na njem temeljio sav kazneni postupak proti vješticama; zločin vraćanja, čaranja, bajanja itd. bijaše zločin spadajući na mješoviti sud ili „crimen fori mixti“, t. j. po svojoj naravi imao bi spadati pod duhovni i pod svjetovni sud: pod duhovni zato, jer su se vještice smrtno ogriježile o bogu drugujući s vragom, a pod svjetovni opet zato, jer su svojim vještičkim čini naudile ljudem i njihovoj imovini. Po rečenom spisu svjetovni sudac može smrtnu osudu izreći, ali ju provesti nije vlastan sve dotle, dok duhovni sud sa svoje strane ne reče svoju o zločinu, s toga dužan je okrivljenika najprije predati crkvenomu sudu i čekati njegovu priesudu, jer je ovaj po zakonu vlastan podići i tjerati parnicu, krivca osuditi, te osuđenoga predati svjetskoj vlasti, da na njem smrtnu kazan izvrši¹. U svih ovdje spomenutih vještičkih parnicah neima ni najmanjega traga, da bi se naša domaća duhovna vlast, baš ni toliko, koliko je pod noktom crna, uplitala bila u progonstvo vještica. Duhovna vlast je dapače, po svojoj dužnosti i zvanju, išla za tim, da se u narodu izkorieni sujeverje, pa prema tomu je i na provincijalnoj sinodi držanoj u Trnavi g. 1611, na kojoj bijahu u ime zagrebačke dieceze i njezina kaptola: biskup Šimun Bratulić i Gjur Otavčić, kanonik i arcidjakon zagrebački, stvoren je članak: „Čaranja, vraćanja, proricanja, ždriebom gatanja, bajanja i sujevjerne liečenje bolestih i ranah raznim bajanjem i o stanovitom vremenu i mjestu, da župnici sa propovjedaonice osudjuju i proti tomu govore, a nadju li koga krivim, da ga biskupu do-

¹ *Judicis ecclesiastici est cognoscere et judicare, et judicis saecularis exequi et punire, ubi sententia transit ad vindictam sanguinis; secus ubi ad alias poenas poenitenciales.*

jave¹. — Ovaj zaključak potvrdiše hrvatski stališi i redovi sakupljeni mjeseca oktobra g. 1611. na saboru u Zagrebu².

Prema tomu zaključku dužnost je samo svećenstva bila govoriti sa propovjedaonice proti sujevjerju i tim ga triebiti, a one, koji bi se o njem ogriješili ili tvrdovrati bili, dojaviti biskupu ili duhovnoj vlasti; ali ne da ih ona sudbeno progoni i svjetskomu sudu za dalnji progon izruči, već samo da crkvenimi kaznami „poenas poenitentiales“, kao: postom, pokorom ili izobćenjem proti njim postupa. A da se u istinu i rečeni zaključak točno izvršuje, bdili su nad tim i pojedini arcidjakoni u svojim arcidjkonatih i to prigodom tako zvanih „vizitah kanoničkih“, gdje su među ostalimi izpitivali i za pučko sujevjerstvo „de superstitionibus populi“, pobilježili ga i biskupu kao duhovnoj vlasti doglasili³.

Neima sumnje, dapače imamo izričnu viest o tom, da se sa propovjedaonice svimi silami udaralo na sujevjerje, na čaranje i slična⁴

¹ Incantationes, magiae, divinationes, sortilegia, cheiromantiae, superstitiones curationes infirmitatum ac vulnerum per verba ac signa occulta certo tempore ac loco facta, crebro pro concione reprehendantur. Et si qui huiusmodi maleficiis irretiti intelligantur, de iis episcopum mature admoneat parochus. — Constitutiones synodales eccl. Zagrab. Zagrabiae 1805. pag. 29.

² Ex Articulis DD. SS. et OO. Croatiae et Slavoniae regnum in generali ipsorum congregatione ex edicto Ill. D. Comitis Thomae Erdödy de Monyorókerék etc. bani in civitate regia Montis Graecensis 25. mensis Octobris anno 1611, celebrata, conclusis:

Reverendissimus D. Petrus Domitrovich electus episcopus ecclesiae zagabiensis Constitutiones modernaе synodi Tyrnaviensis SS. et OO. regni solemniter praesentavit, quas iidem SS. et OO. regni tamquam obsequentissimi matris ecclesiae filii benevole acceptarunt. Lecta per Stephanum Pattachich Vice Proto-Notarium regni, m. p. L. S. regni Sclauoniae. — Const. synod. I. c. pag. 35.

³ Najstariji takov izvještaj o pučkom sujevjerju nalazimo u kano ničkoj visiti arcidjakona katedralnoga Benedikta Vinkovića od g. 1622. i u toj spominju se samo činjenice, a osobam ima vrlo malo traga. Nadbiskupski arhiv. Visitat. XIII.

⁴ „*Doctorum concionatorum* nostrorum hortatu et consilio, artibus diabolicis per sagas, mancipia infernalía, quibus tam in segetes, quam in infantes nocive uterentur, praecurrere, easque debitis poenis coercere cupientes, ut divinus honor, cultus et gloria augeatur, et in territorio nostro praeceptis divinis obtemperantes pie et christiane vivatur, infra-scripto modo personas, si quae super eiusmodi diabolicis artibus in suspecto essent et reperirentur, examinare, inquirere et secundum demerita adinadvertere placuit et conclusum est“. — Ovako počima gradska zagrebačka osuda proti vješticama g. 1651.

s jedne strane; no s druge strane zaboravilo se žalibože ondje dokazivati i uvjeriti svjetovnu vlast kako su čaranja luda, nena-
ravna i smiešna, te doviknuti joj, poput Jezuite Fridrika Speea (1631),
da nepoznavajuć prirodnih zakonah, u progonstvu vještica počinja
grozna, ogavna, nezakonita i bezpametna djela; a propustiv ovo
nije se stalno moglo potresti ni vjerom u vještice.

Pošto smo sve spomenuli što smo mislili, da je od nužдне potrebe
bilo, da nam bude razprava čim jasnija, proći ćemo sad na samu
stvar, t. j. kazivat ćemo, tko je imao pravo postupati proti vje-
šticama, kako se je proti njim sudbeno postupalo, a napokon kako
ih od obtužbe il riešilo ili osudilo.

Sudbeni postupak. Sudbeno postupati proti vješticama ili kako ih
narod zvao „copernicam“ ili „babam“, i kazniti ih, bijahu u Hr-
vatskoj vlastni svi slobodni kraljevski gradovi, županijske oblasti,
plemići veleposjednici i oni plemići, kojim se u njihov plemeniti
list ili povelju naročito podala takova vlast ili pravo mača t. j.
„jus gladii“ ili „patibulare“, po kojem mogahu na svojih posjedih,
bili oni u kojoj god županiji, podići na javnih mjestih vješala,
kolesa, stupove i druga mučila za tate, lupeže, kradikese, palikuće,
trovače, vrače, vještice, ubojice i svake ruke zlotvore, pa ih mo-
gahu uhvatiti, zatvoriti, osuditi i osudjene vješati, kolom trti, spa-
ljivati, glave im odsiecati i drugimi sličnimi kaznama mučiti¹;
dapače zakonski X. članak hrvatskoga sabora od g. 1609 dopušta
hrvatskomu državljaninu hvatati vještice i uručiti ih kazne radi
dotičnomu vlastelinu, koj ih, pronadje li da su krive, kazniti mora,
a propusti li to, gubi pravo mača².

¹ Ovakovo pravo davalo se ovimi riečmi: ut ipsi in territorio uni-
versarum possessionum et bonorum suorum in quibuscumque comitatibus
regnorum nostrorum existencium, habitorum, patibulum, rotas, palos ac
aliorum tormentorum genera erigere, universosque fures, latrones, ves-
pilonos, incendiarios, intoxicatores, *incantatrices*, homicidas et alios
quoscumque malefactores ubicunque in territorio praedictarum possessi-
onum et bonorum eorumdem publice et manifeste in locis sceleratis, et
maleficiis deprehensos, in persona detinere et detentos prout juri vi-
debitur, expediri, laqueis destinare, rotare, decolare ac incinerare et
iuxta eorum excessus et demerita aliis condignis poenis ferire et expe-
dire libere valeant atque possint.

² Act. Gen. Congreg. an. 1609—1635. Art. X. Praeterea statuitur, ut
strigas, sagas et veneficas, ubivis in hoc regno degentes et repertas, incolae
eorumdem locorum libere captivare et ad dominum eorum terrestrem
deducere, qui easdem sub amissione patibularium pro demerito punire
possint ac valeant. — Kukuljević. Jura regni C. D. S. II. p. 70.

Sudište pred kojim su se razpravljale parnice proti vješticama u slob. kr. gradovih, bijaše gradsko zastupstvo t. j. gradski sudac sa prisežnici; u županijah pako županijski sudbeni stol ili tako zvana „šedria“, sastojeći od podžupana i njegova zamjenika, od dvojice ili trojice velikih ili plemićkih sudacah a isto toliko i malih sudacah, iz zemaljskoga arhivara, bilježnika podbanske stolice, bilježnika županijskoga, koj je i zapisnik pisao i podpisivao, a i naročito u to ime pozvanih bilo plemićah, gradskoga sudca i jednoga gradskoga senatora ili prisežnika. Plemići veleposjednici i drugi, koji su imali pravo mača, sudili bi vještici sa izaslanici županijske vlasti, a takov sud zvao se „dominalni sud“. Napokon, kada bi županijski sud saslušavao vješticu, kojoj bi mogao sam vlastelin suditi, morala je dobiti za to od njega naročitu privolju, koja se i u zapisnik uvrstila običnom formulom: „salvo jure suo gladii“.

Za čeljade, o kojem bijaše „obćinski glas“, da je vještac ili vještica, nije trebalo da ga tko naročito tuži, jer se obćemu mnienju čvrsto vjerovalo; zatim proti osobam, koje bijahu kao vještice sudu doglašene ili onim, koje su na mukah mučene odale za svoje družice i s njimi poslie mukah suočene potvrdile im to u lice, pvela se odmah iztraga, koju je u slob. kr. gradovih vodio gradski bilježnik a u županijah mali sudac, t. j. zaprisegli se i pomno izpitali svjedoci a njihove se izjave točno ubilježile u poseban zapisnik, koj bje po iztražiteljih vlastoručno podpisan i podpečaćen. Ovako sastavljen zapisnik uručio bi se u slob. kr. gradovih gradskomu, a u županijah županijskomu odvjetniku „Procuratoribus magistratus et Actoribus“, da na toj podlozi podignu parnicu proti okrivljenoj osobi.

Obična formula odvjetničke pritužbe: „levata est causa“, ovako je glasila: budući da je tužena okrivljenica prezrela i božji i ljudski strah, te neobziruć se ni najmanje na strogost zemaljskih zakonah, svojevoljno i hotimice zlobno sklopila ugovor s vragom i drugovala s vješticama, te svojim čaranjem i raznimi čini nanosila štetu ljudem, polju, livadam, trsjem, blagu, životinji i ostalim božjim stvorovom, pravila je tuču i prouzrokovala razne zračne nepogode; dapače što je najviše grozno i odurno, da je puteno obćila s vragom, da je bogu dužnu vjeru zaniekala i mnoga druga protuzakonita djela počinila, nebojeć se zakona ni nehajeć za kazneni postupak; toga radi moli (sl. gradsko zastupstvo ili sl. županiju), da okrivljenicu pozove u odredjeni rok na svoj sud, da ju izpita za njezine zločine, i da otkrije družice; nebude li s dobra sve

priznala, da ju udare na muke, a napokon na užasan strah drugim, da se spali na lomači¹.

Ovako sastavljenoj obtužbi priložio bi il gradski il županijski odvjetnik iztražni zapisnik, il jošte koj spis, ako se je ticao okrivljenice, te ga podnio u gradovih gradskomu poglavarstvu, a u županijah županijskoj vlasti, radi daljnega postupka. Gradsko poglavarstvo ili županijska oblast, ili je pronašla u iztražnih spisih stalnu i neoborivu podlogu za sudbeni progon, ili ju je kao nedovoljnu i nepodpunu odvjetniku vratila, da ju tačnije obrazloži. U prvom slučaju bijaše u gradovih gradskomu bilježniku, a u županiji malomu sudcu naloženo, da okrivljenici osobno preda pismeni poziv ili „actiu“, u kojem da joj naznači rok, kada ima osobno doći na sud. Obično bi petnaesti dan poslie primljena poziva morale okrivljenice dolaziti na sud. U drugom slučaju, t. j. kada je gradsko poglavarstvo il županijska oblast vratila odvjetniku obtužbu kao nepodpunu i nedovoljnu: odvjetnici bi svoju izpravljenu tužbu uvijek tako umjeli udesiti, da su ju sudovi morali prihvatiti kao dovoljnu podlogu za sudbeni progon i okrivljenicu pozvati na sud.

Doći na sud uslied takove potvore i u ono doba, gdje je sve bilo ustalo da uništi tobožnje vještice, značilo je ići u susret smrti, koja bijaše obtuženoj jedina utjeha; jer kao što nepostojahše tada nikakvo sredstvo, kojim bi se ukloniti mogla sumnjičenju i potvori; isto tako nije bilo nijednoga, kojim bi se mogla osloboditi i izvaditi iz pandjah predsudami opojenoga suda, kad je jednom već u nje pala; jer ako nisu obtužene dobrovoljno priznale da su vještice, prisilile su ih na to grozne muke, te su priznale što se je god htjelo.

¹ Qualiter nimirum suprascripta Incusata postposito Dei, hominumque timore et non curato legum patriarum rigore, animo sane deliberato et ex praeconcepta malitia pactum cum daemone ineundo, semetque consortio sagarum immiscendo, diversis viis et illicitis modis, hominibus, agris, campis, vineis, pecoribus, pecudibus et caeteris creaturis arte sua magica nocuisset, grandinem confecisset et alia nocumenta causasset; quin immo, quod maxime detestandum est, semet etiam daemoni carnaliter commiscuisset, fidem Deo debitam denegasset, aliaque per eandem in jure revelanda crimina perpetrasset, poenam in generali regni decreto et praxi criminali contentam non exhorrescendo: ob hoc fiscus Magistratus et Actor cuperet eandem I(ncusatam) super tam atroci crimine praevia legitima certificatione et competentis termini praefixione in jus et causam convenire, praemissoque benevolo et prout juri visum fuerit, ad confitenda crimina sua et revelandas complices etiam torturali examine eandem I(ncusatam) ipsi in promeritam poenam aliis vero in exemplum igne cremandam decerni, lege regni permittente.

Po optuženicu nižega sloja t. j. po seljakinju i služkinju, došli bi dva il tri dana prije stavljenoga im roka, u gradovih gradski stražari il grabanti, a u županijah njezini panduri, te ju odveli u zatvor, gdje ju odmah okovali i bacili u smradnu tamnicu. Kako u istinu gnjusne bijahu tadanje tamnice, a naročito one za vještice, razabiram iz jedne izjave takove nesretnice, koja se tužila na sudu, da je noćju uhvatila kraj sebe štakora, no sud je u tom štakoru nazrievalog vraga.

Na urečeni dakle rok sastalo se je sudište t. j. u gradovih u gradskoj vijećnici „in domo Praetorea“ gradski sudac sa prisežnici i gradskim bilježnikom, a u županijah, i to u zagrebačkoj, u županijskoj kući „in domo Regnicolari intra muros et moenia lib. reg. civitatis montis Grechensis“, sastojeće kako rekoh, od podžupana, njegova zamjenika, velikih i malih sudacah, občinskoga bilježnika i drugih zvanicah.

Optuženica bijaše dovedena na sud okovana „in catenis, in manicis ferreis“, a izpitivao ju u gradovih koj gradski senator, a u županijskom sudu obično mali sudac. Pitanja bijahu sa vrlo malom razlikom ovakova: Je li okrivljenici predana bila pozivnica i po kom; je li joj označen bio rok, kada se mora staviti pred sud? Na to odgovarahu one u gradovih: da su pozivnicu dobile od gradskoga bilježnika; a županijske pripadnice, da su dobile od maloga sudca, i da im je takodjer i rok bio određen, kada imaju doći na sud. — Zašto dakle je i optužena i ovamo dovedena? — Nekoje su na ovo pitanje odgovorile, da neznaju; a nekoje opet, da im se je tada, kada im je pozivnica bila predana, kazalo, da su optužene kao vještice, „hmanj žene“, ili radi druženja sa vješticami; ali one same znadu, da niti su vještice, niti su se kada vraćanjem bavile. — Pitalo se za tim: Znade li tko ju je osvajao? Obično bi odgovarale: da neznadu. — Poslije ovih običnih obćih pitanjah stavljana su posebna, i to prema izjavah svjedokah, ali ta pitanja udesivahu, da nisu nikada optuženoj rekli pravi uzrok s koga je okrivljena i tko ju je okrivio, već okolišeći nastojahu izpipati od nje same, nesluti li možda, tko ju i zašto potvorio, nebi li se tim odala, jer da se u sreću čuti krivom; jer tim bi osvajdu na nju bačenu potvrdila. Prema tomu dakle pitahu ju: Pozna li osobu ovu il onu, (koja ju je naime potvrdila da je vještica) i je li s njom u zavadi? Na ova pitanja odgovorile su obično, da ju poznaju, ili da je nepoznaju; a za mržnju ili nazlobu nekoje rekoše, da su s dotičnim osobama na prijateljsku živjele; a neke

su opet priznale, da su se kadkada zavadile. — Ako li su se u istinu kadkada porječkale, to nije pitao sudac okrivljenicu, radi česa su se zavadile, već joj sam iz prediztražnih spisah kazivaše pravi uzrok svadje, te pitaše samo, jel istinit il nije? Buduć da obtuženice bijahu većom stranom seljakinje ili niže gradjanke: to takove svadje, koje se u nižem sloju pučanstva vrlo često i za neznatnu stvar prigode, potvrđivahu okrivljenice uvijek. — Ako su se tužene bavile liečenjem, kojim da su nametnule komu bolest, ili zadale smrt, ili svojim liekom bolestnomu čeljadetu pomogle, to ih pitahu: Jesu li se bavile ljekarijom? Jesu li ovu il onu osobu liečile i kako? Na ovakova su pitanja nekoje odgovorile niječno, a nekoje su opet priznale, da su biljem liečile i liečeć bajale. — Poslie ovih pojedinih pitanjah označiše okrivljenici imena onih osobah, koje su ju potvorile da je vještica, ili njihova družica, te ju pitahu: Je li ih pozna? jesu li žive il mrtve? Na ova pitanja odgovarahu, da ih poznadu i da su žive; a za nekoje opet, da nisu žive, jer, da su čule od drugih, da su ih radi „hmanj činov“ spalili. — Napokon pitaše sudac okrivljenicu, ima li uza se kakovo svetstvo? To je svaka odgovorila, da ga neima, jer ga je teško imati i mogla, pošto svaka bijaše prije utamničenja točno pretražena.

Poslije takova saslušanja obično bi okrivljenice suočili sa tužitelj, ako li su živi bili, a ti su većinom okrivljenoj rekli u lice, da je sve ono istina, čim su ju potvorili, t. j. svi su priznali pred sudom i okrivljenicom ono, što su u prvom iztražnom zapisniku pred sudcem iztražiteljem kao svjedoci posvjedočili. — Ako je okrivljenica pozvana bila na sud uslied izjave koje mučene il već spaljene osobe, koja ju je na mukah odala za svoju družicu, to se naravno s njom suočiti nije mogla; ali ipak se je tvrdo vjerovalo, da je okrivljenica doisto kriva, buduć da je pokojnica koja ju je odala, prije svoje smrti morala istinu reći, jer prvo: nije mogla nikoga nedužna krivo potvoriti, pošto joj je bilo smrću poći pred božji sud; a drugo: jer su sve mučenice, kojim poslie mučenja pročitane bijahu iz zapisnika sve izjave, koje su na mukah kazivale, iste doslovce potvrdile.

Ovo sudbeno saslušavanje bijaše potanko uvršteno u zapisnik, koj se je uručio u slob. kr. gradovih gradskomu, a u županijah županijskomu odvjetniku, da na toj podlozi sastavi svoje mnijenje.

Dakako da odvjetnici svimi mogućimi načini nastojahu obraniti svoju prvotnicu il prvu tužbu i dokazati, da je temeljito učinjena

bila, pa bi i ovo drugo svoje strukovno mnijenje obično ovako obrazloživali: Optuženica, premda je nepobitnim svjedočanstvom okrivljena, da je vještica, ipak sve jednostavno samo niječe, a tim nikakovoga pravoga i jestnoga odgovora niti za svoju obranu, a još manje proti nepravедnomu svomu uhvaćenju i utamničenju nedonosi; u tako velikih i težkih zločinili pako nije dovoljno samo jednostavno nijekanje, dapače ono okrivljenicu jošte većma okrivljuje, jer prosto nijekanje, kao nebiće, po pravnih zakonih nemože se uvažiti. Niječuć učin, tim se pokazuje upravo krivom. A to se potvrđuje jošte i drugim nepobitnimi dokazi: što je uslied dobrotvoljne i poslie mukah priznane i potvrđene izjave drugih osuđenih i jur spaljenih vješticah s njimi drugovala i u njihovom društvu mnoge štete počinila ljudem, marvi i usjevom; za tim, što je nekakovom i nadnaravnom moći stvarala tuču i druge zračne nepogode; napokon, što je sklopila ogavan savez sa vragom, koj joj je tu moć udielio. Dakle već radi svega toga imala bi se odmah osuditi i s mjesta usmrtiti; ali da se zadovolji pravici, pak da se dozna još i za druga tajna njezina nedjela, te da se odkriju i drugarice, moli se i zahtieva, da se prema postojećemu zakonu udari na muke. — Ako bijaše više okrivljenicah sudjeno na jednom sudu, to bi gradski il županijski odvjetnik i to predložio, koju da prvu udare na muke, koju drugu, treću i t. d. do posljednje; a i za ovo potonje naveo je takodjer posebne razloge, n. p. tjelesno jača i većma okrivljena išla bi prva na muke, a najslabija i najmanje kriva posljednja.

Opet se je sabrao sud, da vieća o predlogu odvjetnikovu; u tomu sudu bio je i sam gradski il županijski odvjetnik, kao tužitelj i branitelj zakona, pak i odvjetnik i branitelj okrivljenice „Procurator incusatae“. Medju jednim i drugim odvjetnikom znalo je doći do žestoke borbe, a buduć da ni sám branitelj okrivljene osobe nije bio prost od predsudah, to mu je vrlo riedko pošlo za rukom obraniti svoju štićenicu spram osvađam odvjetnika-tužitelja, i tako ju osloboditi od groznih mukah i zatvora; sud bo je želio, da se svakako što više dozna od okrivljenice, nego li mu je poznato bilo iz iztražnih spisah; a osobito išlo se za tim, da se doznadu i družice: toga radi prihvatio je obično predlog odvjetnika-tužitelja i odsudio, da se okrivljenica udari na muke. Ujedno je odredio iz svoje sredine po dvojicu, i to: u slob. kr. gradovih gradskoga kapetana i jednoga senatora, a u županijah obično velikoga i maloga sudea, da budu kod mučenja, da okrivljenicu na mukah

izpituju i njezinu izjavu pismeno podnesu sudu, da uzmogne izreći konačnu presudu.

O mučionici i mukah. Mučionica „locus torturae“ bijaše za grad Zagreb „među zidinami i utvrdom slob. i kr. grada“ u gradskoj stražarnici „in domo: vigiliae, lictoris, satrapae“ u posebnoj za to određenoj sobi, u kojoj su bila i upotrebljena u ono doba mučila. Ovu je sobu gradska občina ustupala i županijskoj oblasti, kada godj ju ova trebala. Kod mučenja bijahu, kako rekoh, il dva gradska izaslanika, ako je okrivljenica bila pripadnica gradska, t. j. gradski satnik i jedan senator; ako pako bijaše pripadnica županijska, bili su kod mučenja veliki i mali sudac; zatim: krvnik „henkar, minister justitiae“, koj je mučenjem upravljao, te gradski podkastelan, „porkolab“, on bo je nadzirao gradske tamnice; gradski poreznik, „perceptor“, on bo je hranio gradskim novcem utamničene vještice i izplaćivao iz gradske pjenecznice izaslanike i krvničke slugu i njihovu hranu, kad su koga mučili; te gradski pisar, „dijak“, koji je pisao u posebni zapisnik, što je nesretnica na mukah kazivala; napokon bijahu ondje mučitelji: to jest krvnički slugu, „grabanti“. — Za svako mučenje dobivahu, kako rekoh, prisutni hranu i piće na gradski trošak, i to pojedinci po pint il više vina, te kruha, sira i mesa dovoljno. Osim toga trošilo se za mučenja i na svieće, kojima su nesretnice pripicali. Samo se po sebi razumieva, da kad je županijska oblast u gradskoj mučionici svoju pripadnicu okrivljenicu mučiti dala, da je i sav trošak za mučenje sama namirivala.

Na muke osudjene žene, ako su izjavile, da su noseće (sdjetne), bijahu po primalji najprije točno pregledane, pak priznala li i ova, da može biti, da je dotičnica zanosila, nisu ju udarali na muke, ali je ipak nisu pustili nu slobodu, već ju pridržali u zatvoru, sve dotle, dok se nije navršilo vrijeme, za koje žena diete u utrobi nosi. U proučenih do sada vještičkih parnicah nisam naišao na nijedan slučaj, da bi koja, izjavivši pred sudom, da je zanosila, u tamnici bila rodila. Po svoj prilici onaj strah pred užasnim mukami bijaše povod, da su se nosećimi izjavile.

Mučenje je obično počimalo u jutro i to vrlo rano. U isto zimsko doba, po imenu mjeseci: februara i marta, već u pet sati u jutro il u pol sedam, ili u sedam; a u aprila već u pol na pet sati doveli su okrivljenicu u mučionicu, pa je takovo mučenje, ako nije jadnica odmah sve izpovjerala, što se je doznati željelo, trajalo i do pol noći, dà gotovo i do zore.

Prije mučenja bijaše *zastašivanje*, „*territio*“, t. j. najprije su okrivljenoj pokazivali sve mučilačke pripreme i sprave, predočivali joj grozan užas mukah, a uza to ju „lepo i keršćanski nago-varjali, da naj s dobra pove i valuje, kak je vu nesretni copernski staliž vlezla“. Jer je pako svaka nijekala, da bi ikada vješticom bila i s njimi se družila: bila je predana krvniku, da potraži na njezinom tielu *vražju pečat*¹, ili kako se u zapisnicih veli: „*tradita ministro justitiae ad exquirenda diabolica signa*“. Da se pronadje vražja pečat, svukoše okrivljenicu do gola, pak ju krvnik počeo pomno pregledavati od glave do pete. U spomenutih vješt-
tičkih parnicah nalazimo više primjerah da je krvnik u istinu našao na okrivljenici takovu vražju pečat i to, ili pod pazuhom desne ruke, ili pod desnom sisom ili gdje drugdje na tielu. Pro-
našao li takovu pečat, to ju je nožem izrezao i povjerenstvu pokazao; pečat je tada vriedio kao stalan i neoboriv dokaz, da je dotična osoba u istinu prava pravcata vještica, i da ju mogu mirne sviesti metati na muke. — Što se je pako tada držalo za vražju pečat? Najjasniji odgovor dala nam je za to Mara Dedovka (g. 1743), kada joj krvnik izrezao vražju pečat i povje-
renstvu pokazao, a ono zapitalo ju: gdje da je dobila tu vražju pečat? Odgovori sasvim nedužno: „da to ni vražja pečat nego *zlamenka*“. — Takove nevine stvari, kakovih ima svaki čovjek više manje na svom tielu, bijahu u vještličkih parnicah najjači i nepobitan razlog, da se okrivljeno čeljade odmah udari na ne-
smiljene muke.

Ako krvnik uza svu pomuju i opetovano traženje nije mogao ipak pronaći vražje pečati, t. j. ni znamenke, ni bradavice niti isto slična tomu: ipak se je i za takovu čeljad vjerovalo, da su vje-
štice, jer se tada obično držalo i to, da vrag samo svoje nesigurne služkinje pečati, bojeći se da mu ne uskoče; onih pako nepečati, za koje je sjeguran, da će mu ostati vjerne. No i takove su ipak pitali, kada već nisu u vještački staliž prispjele po kakovom vra-
žjem obilježju ili pečatom, nisu li može biti po kakovom pismu?

¹ Ne samo u posavskoj Hrvatskoj, u kojoj bijaše ono silno pro-
gonstvo vještich, vjeruje se žalibože među seljaci i danas jošte, da
je svaka vještica po vragu na tielu obilježena; već istu vjeru nalazimo
i daleko na slavenskom jugu.

U „Gorskom vijencu“ u ove se riječi to spominje:

„Lasno ti je poznati vješticu
Siedih kosa, a krst iz pod nosa“.

Kada su obtuženice jedno i drugo zanijekale, ipak su ih udarali na muke i mučili ih sve dotle, dok nisu same od strašne boli pokazale na svom tielu kojegodj mjesto, na kojem da ih je tobože vrag zapečatio.

Poslie odkrića tako zvanih vražjih pečatah, kao pravih i nedvojbenih vještičkih biljegah, počelo je odmah mučenje i to prvim stupnjem, t. j. palčenicami ili „lisicami“, ili kako se u zapisnicih veli „compressio pollicum“. Ovo se je mučenje evo ovako obavljalo: stavili bi palce među željezne pločice s gvozdenim šarafom u sredini, te bi njim ove pločice tako šarafili ili stiskivali, da je krv izpod nokatah briznula i palei se smreskali. Takovu muku morale su nesretnice podnositi po pol sata, po sat i više, pa da se od njih ipak ništa doznati nije moglo. Nego ovo bijaše samo prvi stupanj muke. — Kada pod njom nije okrivljenica svoje krivnje priznala, staviše ju na drugi stupanj mučenja. Ovaj stupanj dielio se u dvoje: ili su okrivljenici, što je vrlo riedko bivalo (u spomenutih bo zapisnicih nalazimo samo dva slučaja) sputali goljenice u gvozdenu goljenični oklop, koj se u zapisnicih zove latinski „ocrea hispanica“ ili njemački „Spanische Stieffel“ (kako su ga hrvatski zvali neznamo), a to bijaše željezni kostolom, kojim su goljenice i listove stiskivali tako čvrsto, da su se kosti sdrobile; a da bude muka jača, udarali bi i čekićem po takovom kostolomu. To mučenje bijaše, kako rekoh, riedko upotrebljavano, već obični drugi stupanj mukah bilo je „vezanje rukuh s traga“ ili kako se u zapisnicih veli: „ligatura manuum a tergo“. Okrivljenici naime svezaše ruke s traga i omotaše užetom, pa su ju onda na koloturi malo po malo vukli u vis, da su joj se ramena sasvim preokrenula a ruke glavu nadvisile. Da bude muka veća, spustili bi ju brzo na tla, pa ju opet iznovice vukli u vis. Ako i tada „lepo nagovarjana“ nije ništa prokazati htjela, metnuli bi visećoj joj u zraku na noge gvozdenu utez i pripicali ju gorećom sviećom po cielom tielu, osobito pod pazuhom i drugdje, da izagnaju vraga, koj se mogao sakriti i u najmanju dlačicu i tako sakriven davao okrivljenici novu snagu, da muku podnositi može. U takovoj muci mogle su okrivljenice obastati po sat, po dva i više, pak da se opet iz njihovih ustah ništa doznalo nije. O Jagi Cestarkoj (1704) pripovieda zapisnik, da je dva sata grozovito natezana i sviećami pripicana bila, pa ipak ništa nije očitovala¹. — Okrivljenicu ostavljahu

¹ In tortura duabus horis persistens, licet fortiter tracta et igne usta, nihil fassa est.

po sat i više viseću u zraku, a za to bi vrijeme sudbeni izaslanici i mučitelji otišli u koju sobu, da se ondje pokriepu kruhom, vinom, mesom i sirom, da mučenje krepčije nastaviti uzmu.

Za ovoga drugoga stupnja muke počele su ponajviše, buduće već u polunesvjestici, pripoviedati i odgovarati na razna pitanja, koja su sudbeni izaslanici tako udesiti umjeli, da su doznali ono, što su sami unapried saznati željeli. Ako im pako odgovori okrivljenice ni onda još nisu udovoljili, ili ako su se nadali, da će više što još doznati, tad ju udariše na treći i posljednji stupanj muke, t. j. metnuše ju na „drvenoga konja ili drvenu kobilu“, ili, kako se u zapisnicih veli, „posita est ad equuleum“. Drvena greda do pol drugi metar dugačka stojeća na četirih noguh t. j. na dvih sprieda i na dvih straga, zvala se drvenim il konjem il kobilom. U sredini te grede il na njezinom hrbtu bijaše po dva pednja visoka drvena piramida ili „scannum supra equuleum“, kao sedlo, te bi okrivljenica zajašiti morala njezin vršak, da pako s toga drvenoga konja tako lasno ne padne, staviše joj gvozdeni utez na obje ruke i obadvie noge. U rečenih sudbenih zapisnicih spominje se više putih ovo mučilo, koje je od svih najuspješnije djelovalo; jer koja na prvašnja dva stupnja mučila ništa nije priznala, na ovom je doista sve potvrdila, što su ju pitali.

A kako su dugo okrivljenice na mukah bile? Na to nije težak odgovor: tako dugo naime, dok nisu sve priznale, što ih je sudbeno izaslanstvo pitalo. No da ipak i za to bude što jasnija slika, dva će samo primjera navesti, kako su dugo nesretnice takovo mučenje podnieti mogle. — Na 8. februara g. 1743., pošto bi na Jeli Ptićkoviću pronašli vražju pečat, a ona nikako nije kazati htjela, gdje ju je i kako dobila, pa tim u vještičko kolo uljezla, udariše ju u pol devet sati u jutro na drugi stupanj muke, t. j. svezaše joj ruke i povukoše u vis; poslie polsatne ove muke, kada se nije od nje ništa doznati moglo, metnuše ju u devet sati na drvenoga konja, sa koga je istom počela pripoviedati, kako je prispjela medju vještice. No budući da ni tada, kako mišljahu sudbeni izaslanici, nije svega izkazala, a nagadjahu, da toga ima mnogo, niti je odala sudružice, ostaviše ju u toj mucii sve do u noći devete ure, a i tada, jerbo je nekoje samo pokazala, a s tom izjavom nebijaše povjerenstvo zadovoljno, pustiše ju na mucii do jedanaest sati u noći, kad je opet nekoje odala. Ali je ni tada ne snimiše, već istom, kako veli zapisnik: „odkuda vre pol noći bilo bi, niti nikaj od nje spitati bilo bi moguće, zato o rečene vure dvanaeste

iz muke pušćena je“; podpunih dakle petnaest sati bila je na strašnoj muci. — Drugi je primjer jošte užasniji. Na 16. decembra 1751. dovedoše u pet sati u jutro Marijanu Vugrinec u mučionicu i predadoše ju krvniku, da joj na tielu pronadje vražju pečat; ali jer joj ni pečati naći nije mogao, a niti liepo pitana odati nije ništa htjela, je li kakovu vražju pečat dobila, kako je uljezla medju vještice, i koje su joj družice bile: to ju u četvrt na sedam udaraše na drugi stupanj mukah, t. j. svezaoše joj ruke naopako i povukoše ju vis; a jer ni na toj muci nije ništa izkazala, to ju u sedam sati staviše na „drvenoga konja“, na kojem sjedeć poslie pol druge ure rekla je, da ima jednu vražju pečat na prsih a više da ih neima i da će ju sama pokazati, ako ju oslobode muke. No pošto osim odkrića pečata ništa više nije htjela prokazati, opet ju staviše na „drvenoga konja“, na kojem je sjedjela do u jutro t. j. do 17. decembra treće ure, dok je naime sve izpriповjedila, što se je pitalo, i tada ju, jer je sasvim obnemogla, „ob defectum virium“ krvnik oprostio muke. Ta je dakle na muci bila gladna i žedna dvadeset i dva sata!

Mučenje trajalo je u obće tako dugo, „dok nikaj od nje više spitati bilo bi moguće“ i „dok je vre čisto gingava bila“; dapače u naših zapisnicih imamo dva primjera, da su mučenice za koj sat uslied mukah i umrle. Čudo li dakle, ako su u tih groznih mukah sve priznale, što su im na usta stavljali i za družice priznale više putah svoje najbliže znanice, il susjede, il one, s kojima su u zavadi bile.

Za takova mučenja škropili bi nesretnicu *blagoslovljenom* vodom, s razloga, da vrag od nje odstupi; jer da joj on zabranjuje izkazati svoje zločine i da joj snagu daje, te može muku podnositi. Kada su spomenutu Jelu Ptčkovicu upitali noću u jedanaest sati sjedeću na drvenom konju, zašto nije odmah pripoviedala što je sakrivila, odgovorila im je: „da joj vrag ni dal do po poldan trete vure povedati, ar, kada su ju svetom vodom činili škropiti, tak onda vrag je kakti jedna muha od nje skočil doli k zidu, i kada henjano bilo, onda je vrag postal kakti jedan maček, i došel, i sve zmirom nju vu noge drukał, da naj nepoveda nikaj, i za to, doklam ju ni ostavil, valuvati ni bila moguća“. — Druga opet kazivala je: „da ju je na muki zapečatil vrag drugi put, i pred njum stal vu spodobi cucka s nožem kervavim hoteći nju prebosti, jer ga bogom i majkum božjum zaklinjala, da naj odstupi“. Treća

pako, i to Jela Miherička, pripoviedala je, da je bivšoj u tamnici dolazio k njoj posljednji dan vrag pakleni, i obrekao joj, da će muke trpiti mjesto nje.

Udaranje na muke, koje je sledilo usljed izrečene sudbene priese „penes latam judicariam deliberationem“, zvalo se na prosto „examen“; jer se na tom izpitivalo i mukami iztraživalo, što se na prvom izpitu pred sudom doznati nije moglo. Na tom izpitu glavno i prvo pitanje glasilo je: kako je okrivljenica ulezla u vještice, i kako, gdje i kada dobila vražju pečat? Ako prem na ovo pitanje odgovarahu koješta; al ipak se svi odgovori u glavnom slažu u tom, da su nagovorom ili silom drugih vještica u njihovo kolo uvedene bile, i da ih tada vrag zapečatio. Evo nekoliko primjerah: ili je dotična osoba idući kući nadošla na nekakov vior, u kojem da su bile ženske t. j. vještice, koje su ju snubile, da ide s njimi, da će joj lepo biti, da imaju svoju kuću, pa je i pošla; ili ju uvela njezina susjeda il prijateljica, kad ju je razgovarajuć se s njom upitala: je li što s otim vražjim kolom bolje, i je li se po tom dobiva? A kad bi joj odgovorila: da nekada što, a nekada ništa, da joj odvratila, da se i ona hoće zapisati, ako bude kakovu korist u tom imadu. Kraj ovakova jednostavna primanja u vještice imademo i obširnijih viestih, da se je primanje u „copernički ceh“ svečano obavljalo, a to najčešće na duhove ili na trojake, kadkada pako o Ivanju i o božiću, i to pred svetim kojim kršćanskim znakom, kao pred križnim drvetom, a osobito pred kipom bogorodičinim, najpače onim, koj je stojao pred mesničkim vratu u Zagrebu, a obavljalo se il rano u jutro t. j. zorom, il vrlo kasno u noći. Da nam cieti taj obred primanja bude što jasniji spominjem ovdje, što je na mucu pripoviedala Bara Duganka (1743), kako je bila uvedena u vještice, te veli: da je na svetak Duhovah izašla u zoru na svoju lesu i ondje već našla nekoliko vještica, gdje da je bio i vrag pakleni u svečanom crvenom odielu, koga su one „gospodinom“ zvale, pa kad je došla do njih, pozvale su ju na zajutrak; nu ona bojeć se da suprug njezin za to ne dozna, ustručavala se. Ali kad joj rekoše, da će se odmah vratiti, pristade na taj poziv, te ih vrag sve skupa poveo križnomu drvetu k crvenomu kipu, i ondje pripravio crvena nekakova mesa i vina, te su jele i pile; ali ona, jerbo je jošte rano bilo, da nije htjela jesti; al kad joj vrag zaprietio riečmi: „samo mi nejedi!“ da je i ona okusila. Po svršenom zajutрку poveo ih vrag opet k rečenoj lesi, i ondje ju kao iglicom ubo, a tim joj postavio vražju pečat. — Po

kazivanju i drugih nekih okrivljenicah nagovarahu ih većinom kod lese, da stupe u njihovo kolo, pozivajući ih po prilici ovako: „ajde s nami, mi imamo dosta jesti i piti, nam je liepo, naš muž vozi nas kamo hoćemo; ako i ti hoćeš, inati ćeš svojega foringaša“. Pa kad su ih tako liepo nagovorile, rado su se odazvale i pošle s njimi na gostbu, na kojoj, kada bi okusile kruha, koj bijaše sladji od meda, i pile kuhanoga il „žganoga“ vina, tim ih premamile u svoje kolo. Kod prvoga primanja u vještice nikada nije manjkao vrag, da, on kao njihova glava bio je kod svih njihovih gostbah i sastanakah, a kamo li da nebi kod takove svečane prigode bio, gdje je morao primljenomu čeljadetu udariti svoj žig i tim si ga pisati pod svoju zastavu. Ponajviše bi vražju pečat udario tim, što je dotičnu osobu ubo iglom na kojem mu drago mjestu njezina tiela. Bilo je slučajevah, da za zapečatiti kojega člana nije ga trebao ni ubosti, već bijaše dosta, ako je rukom samo udario, a kamo je udario, odmah se na tom mjestu pojavila vražja pečat. Često putah bi kod pečaćenja skakao vrag, valjda od obiesti, u prilici crnoga mačka po zapečaćenom čeljadetu.

Nije bilo mučno vješticama primati u svoje kolo starije žene; nu s mladjimi, osobito sa snahami, bijaše mučan posao. Po takovu bi nadošle noću, kad je u postelji ležala, te bi ju silom odniele u svoje kolo, gdje ju svakojakim obećivanjem, skloniti nastojale, da se zapiše u njihov ceh; no kad se ona, da se te napasti obrani, ili prekrizila ili majku božju, osobito bistričku, u pomoć zazvala, to bi vještice ili okrenule lica od takove neprijazne im zvanice, ili bi ju udarile u ledja i tako proćerale. Više putih nisu se ni nasiljem poslužiti htjele, dosta bi im bilo, ako bi na njihovu zapovied donesla takova zvanica na badnju večer na prostrti stol jednu čašu vina, jednu vode i nekakovu mast, koju su joj uručile: tim bi već pristupila u njihovo društvo; ili bi ju noću u zimno doba doćekale na razkršću i zvale ju, da se ide k njim ogrijati, premda se oganj ni vidio nije, a nije li se odazvala, to načiniše takovu tminu, da je zvanica jedva kući pogodila. Za koju bi se, osobito snahu, zauzele svimi mogućimi načini, da ju predobiju za se, ako nikako nisu uspjele: da joj se osvete, nakazile su ju ili sključile.

Doznajući tako iz izjavah mučenih okrivljenicah o primanju u vještice i o njihovom pečaćenju, da reknemo koju, na podlozi istih izjavah, o zadružnom njihovom životu i o njihovih gostbah. Vještice, ako i bijahu jedna cjelokupna vojska, il kako same veljahu, da ih ima „kakti trave i lišća“, ipak bijahu podieljene u više

četah ili „kumpanijah“, koje se međusobno ni lično poznavale nisu, a svakoj takovoj četii poglavicom bijaše vrag, koj je u njihove sastanke ili, kako ih zvali, „spravišća“ glavom dolazio i to: u svečanom crvenom hrvatskom odijelu; jedanput samo pojavio se je u zelenom, a jedanput opet, da je mjesto rukuh i noguh imao pasje šape. No nije on samo dolazio u njihove sborove, već ih je i sam onamo vozio u hintovu podpregnuv podanij po četiri, po šest vranacah-konjah. Obično su ga zvale „gosponom“, ali je imao i posebna imena kao: Filip, Kralj, Luciper, Markaj, Matek, Matiček, Pogan, Premuš i Silujak. (Nisu li ti vrazi pod kožom krvavi bili)! — On im na gostbah predsjedao, on ih častio kruhom, mesom, kobasicami i t. d., s njimi il pojedince il ukupno plesao, dà on bijaše i njihovim svećenikom, što doznajemo iz izjave Jele Magdaleničke (1657), koju su vještice bivšu u njihovom društvu nagovarale, da dulje ostane: „čakaj! budemo pri meši, hoćemo sada i popa dopeljati“; a ona im na to odvrtila: „pri vragu budete, ne pri meši“.

Prvi pod vragom il njegovim namjestnikom, bijaše ako je bio u sastanku mužkarac, vještac, te ih i on vozao u spravišća, donášao im vino i plesao s njimi; nije li bilo u družbi mužkarca, to bijaše glavaram il glavarićom najumnija vještica, a tu su zvale ili: „gospom, ili kapetanićom ili starom majkom“, pa ta je tada svim zapoviedala, a osobito služkinjama il deklam; jer je bilo i takovih vještich, koje su posudje prale, drva donášale i druge kod gostbah posluživale. Glavarica upravljala je društvom, određivala gostbe, miesila kolače ili gibanice i odredjivala dobu i mjesto gostbenih sastanakah, koji bijahu obično u noćno doba i o mlaju (mieni) na razkršću, na tratinah, kod vješalah, kod zaselakah (marofah), ili pod kakovim hrastom, (riedko kada pod lipom), a kadšto i na gori Medvednici. Na tih se gostbah jelo crveno polu krvavo meso, kuhane svinjske podudjene lopatice, pečena teletina, gibanice, pilo se vino priesno i kuhano, koje bijaše sladje od meda. Poslie gostbe uvijek se plesalo, i to dugo do pol noći, a kadkad i do zore; napokon pošto su se do sita ugostili i naplesali, odvezao bi ih vrag onamo, odakle ih i dovezao, a to najobičnije k lesi.

Ako i bijaše vještičkih gostbah, al je bilo i gladovanja, pa da si utišaju glad, krale su vještice zito i priesno jele, ili su pobirale u pregaču cviet od strni osobito ražene, te si od njega pogaču izpekle, il bi uzele predju predenu mlade nedjelje prije sunčana iztoka i stavile ju u žeravu, koja se je prometnula kobasicami,

te jih pojedošće. Hranile su se jošte i tim, što su krale sisajuću djecu, koju su žene plijuć na polju za sobom u strni ostavile, da prospavaju; ovu bi djecu ukrale, odnese na razkršće i ondje im izjele srca, mrtvo pako truplo bi položile opet na prvanje mjesto. — Tumarajuć širom po gorah, po polju i po vinogradih uzimale bi kruh, vino i ljetinu, riečju svu hranu, do koje su samo doći mogle; tako uzeše jednomu seljaku u Šestinah iz lagva u podrumu dvanaest vjedarah vina, a drugomu opet četiri vjedra, koje su vino izpile, a prazne sudove potočnom vodom napunile.

Ovoliko o njihovih sastancih i gostbah izvadih iz vlastitih njihovih izjavah; a da nam bude slika podpuna, pripoviedati ću jošte, kako lete zrakom i kako prave tuču i mraz. Da polete u zrak, služi im za to neka crna mast, koju načinja od crnih svinjskih izmetinah njihova kapetanica, govoreć za priugotavljanja: „budi s tebe mast, kad poletimo, da nas pomore“; ili im ju, kad kojoj uztreba, donosi sám vrag, a tom masti da mažu i sebe i svoje družice. Za poletiti nije baš ni mast upravo nuždna, jer je vještici dovoljno, ako si s traga priveže metle, tad bo se može takodjer u vis dići; ali to nije tako sjegurno sredstvo za lećenje, kao što je mast, jer jedna vještica, prozvana „šepava Jelenka“, privezavši si metle, istina, poletila, ali jer su metle preslabe bile, slomila je nogu na hrastu preko Save.

Napokon kazivati mi je jošte, gdje se sastaju, kada i oda šta prave tuču i mraz. Nakon pomenutih pitanjah i izjavah na muci sledilo je jošte i ovo pitanje: Buduć da se dotična sama priznala vješticom, a to je i dokazano, jer se je na njezinom tielu pronašao vražji pečat, „a takove nečiste i hmanj žene“ nastoje svakojakoj stvari nauditi: neka kaže, kada je, komu i u čem i koliko putah naškodila? Na ovo su pitanje obično odgovarale, da su pravile tuču i mraz, a mjesto, gdje prave tuču, označiše pripadnice grada Zagreba i njegove okolice ponajviše goru Medvednicu¹, kadkad goru Okičnicu ili Tuškanec; a Bara starija Petruška (1749), iz Vivodine, pripadnica imanja ozaljskoga, rekla je, da je sa Vlaškega brda htela baciti tuču. — Za čudo nam je, pošto se naš Klek i danas jošte u pnčkom pričanju drži shodištem vječtical, da mu

¹ Sjevero-zapadni rt zagrebačke gore Medvednice zovu i danas jošte Zagrebčani „Babjim kutom“ i po njem nagadjaju vrijeme, jer ako se u babjem kutu oblači, to će doista biti oluje, ako je pako vedar, ma bilo obzorje i oblačno, vele, da se nije bojati nepogode.

u naših zapisnicah neima nikakova spomena. — Tuču prave u noćno doba i to na rečenih mjestih, kamo ih opet vrag u hintovu vozi, a prave ju iz onoga pepela, kojim su žene na mladi utorak, petak il subotu oparile rublje; ili ju prave od nekakove bijele zemlje, il od krutorovine, il od kamenja, il od sniega, koj u zimi sakupljaju i spravljaju u veliku jamu na gori Medvednici, a prave ju o mlaju, pa vrag ju u vodu umače, da otvrdne. Praveći tuču govore: „na tuču se preverzi ter žitak uništi“; mrzaz pako načinjaju od kiše i to prije nego sunce izađe; i onda govore: „mrzaz budi, te naudi usjevom i ljudem“. Tuče mogu načiniti po jedan, dva il tri badnja; a kad je gotova, tada podignu oblak i vihar, pa ju ponesu s tim oblakom i spuste kamo hoće. Ako li više putih nepadne tuča ondje, kamo bi one htjele: to im je zapriečio il župnik, križajući svetotajstvom oblake, il zvonovi: i to za zagrebačku okolicu zvonovi župne crkve sv. Marka i kapele sv. duha, a za ozaljsku, zvona crkve sv. Jurja. — Poslie bačene tuče opet ih vrag u hintovu povezaao kući.

Kod nijedne iztrage na mukah nije se propustilo okrivljenicu zapitati: „Buduć da se nalazi u takovoj vražjoj meštiriji, (jer je bez dvojbe vještica), neka odkrije svoje družice i koliko je vremena s njimi drugovala, i za to doba komu su, kako i koliko putih naudile?“ Mnoge su tom sgodom izpriповiedale cielu čitulju svojih družicah, i to imena onih, koje ih uvele u vještice, s kojima su bile na vještickih gostbah, ili koje su im pomagale praviti tuču i mrzaz. Često puta su i slagale, pak su kao družice potvorile one, s kojima su u zavadi bile.

Posljednje pitanje bijaše: je li okrivljenica s vragom puteno obćila? Na ovo su pitanje nekoje odgovorile, da nisu nikada; druge bi opet priznale, da jesu, i to, il tada, kada ih je prvi put zapečatio, ili da je vrag, kada nebijaše njihovih muževah kod kuće, dolazio noću k njim u slici njihovih suprugah; dapače bilo je slučajevah, da su tom sgodom i od vruga plaću primile i to po forint ili dva.

Pošto se je na taj način od okrivljenice sve doznalo, što se je doznati htjelo, skinuo ju je krvnik s mučila, a sudbeni joj izaslanici pročitali tada sve što je na mucu kazivala i upitali ju, priznaje li i izvan muke sve svoje izjave istinitimi? Svaka je dakako od straha pred novimi užasnim mukami, koje su se po tadanjem zakonu ponoviti mogle, „dobrovoljno“ priznala, da je istinu rekla.

Kako spomenuh, gradski je pisar ili dijak bilježio potanko svaku i najmanju izjavu, koju je nesretnica na muci izrekla, a osobito imena onih, koje je odala kao svoje družice, i taj zapisnik bijaše podnešen najprije u gradovih gradskomu, a u županijah županijskomu sudu, ponajviše s toga, da pohvatati dade okrivljenicom potvorene družice, pak da ih s njom suoče, da im u lice svaka reče, što je na muci priznala. Kod takvoga suočenja, ako su okrivljenice ostale kod svoje tvrdnje, sud je potvorene osobe odmah pritvorio; ako su pako izjavile kod suočenja, da su koje čeljade krivo potvorile vješticom i to ili radi toga, što nanj mrze, ili što ga je kada opsovalo, il mu kakovu drugu uvredu nanielo, takove su na slobodu pustili.

Iztražni mučionički zapisnik uručio bi za tim sud u gradovih gradskomu, a u županijah županijskomu odvjetniku, da na njegovoj podlozi podnese konačno svoje mnijenje.

Ako su bili zločini, koje je okrivljenica na mukah o sebi priznala, tako teški i podpuni (a to bijahu većinom), da se ni malo sumnjati nije moglo: da je ona prava pravcata vještica, vračarica i bajalica, da je načinjala tuču i mraz, da je ljudem nanosila bolesti i istu smrt, da je bila na vještičkih gostbah i da je tjelesno občila s vragom, to bi onda odvjetnik za kazan a drugim za spasonosan primjer izrekao ovo svoje mnijenje: da se na lomači živa spali; a kadšto, da se takova užasna smrt bjednici olakoti, predložio bi, da joj se najprije odsječe glava, a zatim truplo da se spali. — Ako zločini uslied izjavah okrivljenice nisu bili dostatni, ni tako teški, da bi se naprečac izreći mogla smrtna osuda, zahtievao bi odvjetnik, da se radi dalnje i potpunije iztrage udari na nove muke.

U prvom slučaju sudište bi odvjetnikov predlog obično prihvatilo i potvrdilo, te nad okrivljenicom izreklo smrtnu kazan, pak ju ubilježilo u zapisnik, koj su dva sudca podpisala. I u drugom slučaju pristao bi sud uz mnijenje odvjetnikovo, te bi okrivljenicu osudio na nove muke; ako li i na tih (što se je vrlo riedko događalo) nije se toliko doznati moglo, što bi zaslužilo smrt, ili što se na njezinom tielu uz najpomnije potraživanje krvnikovo nije pronaći mogla vražja pečat, odriešiše ju od dalnje obtužbe i puistiše na slobodu; ali je prije priseći morala, da tu njoj nanešenu uvredu oprašta i da radi nje nikada nikomu neće kakove štete nanieti. — Ovakova otpuštenica bijaše na ovom svijetu najbjedniji stvor, jer radi slomljenih udah na mukah nebijaše ukućanom od

nikakove koristi, dapače se je, kao jur mučene i osumnjičene vještice, svatko klonio, baš i isti najbliži rod, što više, nebijaše joj prosto stupiti preko crkvenoga praga. Stojeća pod vječnim nadzorom ljudi punih predsudah i sumnje bojaše se neprestano, jedna bo i najmanja sumnja na nju dostatna bi bila, da se opet povede pred sud i udari na nove muke. Prema takovomu kukavnomu i od svih prezrenomu čeljadetu sretnije bijahu one, koje su, ako i uz groznu smrt, na lomači ovaj život drugim zamienile.

Malo prije spomenusmo dva odvjetnička predloga t. j. za smrt i za udaranje na nove muke i to glede osobah, koje su poslie mučenja u životu ostale; ali imamo slučajevah, da su nekoje izdahnule ili na muci ili odmah poslie muke. Strog odvjetnik i glede ovakovih bjednicah zahtievao bi nemilostivo od suda: pošto su iste zasluženu smrt na lomači priprečile naravnom smrću, il, što je jošte vjerovatnije, pošto ih je sam vrug udušio htijuć tim prepriječiti, da neodaju sve svoje zločine: s toga predlaže, da se njihova trupla, jer su vještice u istinu bile, na lomači sažežu, a tim više, jer se nekoje od njih na smrtnom hipu nisu htjele ni izpovjediti, dapače su svećenika, koj bijaše u tom poslu k njim pozvan, odrješito odbile. — Više putih pristao bi sud na ovakov užasan odvjetnikov predlog; no bilo je slučajevah, da ga je odbio i to zato, što se na mrtvom tielu smrtna kazan neizvršuje, a i moguće bi bilo, da bi nesretnica, kad bi po muci živa bila ostala, svoju torturnu izjavu opozvala; toga radi da se njezino truplo neima na lomači spaliti, već pokopati ondje, gdje se spaljene vještice pokapaju.

Smrt na lomači. Osudjenoj na smrt dozvali bi svećenika, da ju izpovjedi, s bogom izmiri, na smrt pripravi i na stratište odprati. Nisam našao nikakovih viestih, da bi u nas, kako je to u Njemačkoj bivalo, da bi, velim, svećenik, kada bi jadnicu izpovjedio ili prateć ju na stratište tješio, i tom prilikom joj se smilio, također potvoren bio ili bar sumnjiv postao, da spada i on u vještichko kolo; akoprem se je i tada (kako u prostom puku žalibože i danas jošte), vjerovalo, da i svećenici umiju praviti tuču.

Iz gradskih tamnicah odveli su osudjenu na stratište: gradski ili županijski sudac (ako je bila županijska pripadnica) ili njihov zamjenik, zatim krvnik i njegove slugе i gradska straža, kojim se pridružila i vidjeti željna svjetinja; ova bo nije nesretnicu ni najmanje žalila, dapače ju proklinjala. Sa Markova trga vodjahu ju, a obično vozahu, Mesničkom ulicom na naročito za paljenje vještichah odredjeno mjesto, prozvano „Zvedišće“, koje bijaše ne-

daleko od mesničkih vratah u početku Tuškanca, gdje je danas gradska streljana. Ovdje bi jadnicu grabanti skinuli s kolah, sudac ili njegov zamjenik, predočiv u kratko sakupljenom občinstvu gadnost zločina i pravedni postupak suda, pročitao bi smrtnu osudu, prelomio nad osudjenom šibku i predao ju krvniku i njegovim slugam. Ovi bi joj svezali ruke naopako, odrezali kiku, i pošto bi poklekla, krvnik bi joj odsjekao glavu, a tad bi truplo s odsječenom glavom položili na bukteću lomaču i spalili. — Ako li je smrtna osuda zapovedala, da se osudjenica mora živa spaliti, to bi ju privezali za stup i oko njega naslagali drva, tako zvane „oprte“, koje je gradski poreznik nabaviti morao, pa ih zapalili; htjedoše li nesretnici umanjiti boli, t. j. pospješiti smrt, oprte bi namazali smolom ili katanom, da prije i jače uzbukte.

Evo na podlozi autentičnih sudbenih zapisah čitava sudbena postupka proti vješticama, kakov bijaše u XVII. i do polovine XVIII. vjeka. Da pako ciela ta slika bude jasnijom, mislim, da će dobro doći, ako li ovdje priložim račun gradskoga poreznika Martina Eberla¹ od g. 1704., koj nam pokazuje, što se je na vještice trošilo za njihova mučenja i spaljivanja. Račun glasi ovako doslovce:

Na examen Ptichkovicze potrossil szam na szvecho		
1 gr(oš), henkaru 1. gr., item Exmisusem, porkulabu, dyaku y perceptorom, vszakomu pinto vina		
i za gr(oš) kruha		den. 36.
Item, grabanthom polagh vina		den. 3.
Die 10. die 11 et 12. Januarii. Vszaki dan potrossil		
szem na gore rechenih po 39. novacz	for. 1	den. 17.
Item, dal szem za szveche		den. 12.
Item, kupil szem pet operth		den. 25.
Item, zadny dan na meszu		den. 4.
Item, dal szam, da szu sze babe sgale polag vina		
officialom		den. 20.
Item, henkaru polag vina na kruh i meszo		den. 12.
Item 4. vratarom i dvem grabanthom polag vina		den. 6.
Od 10. Martiussa do 30. dvem czoperniczam dal szam		
polag vina vszaki dan dva grosha na kruh	for. 1	den. 60

¹ E rationibus Martini Eberle, perceptoris civit. Zagradiensis pro anno 1703. 1704. In arch. Accademiae Scient. Slavor. merid. II. d. 156. 157.

- Die 10. Martii. Kada szu czopernicze na mukah bile,
 potrossil szam na Exmissus polag vina den. 32.
- Die 14. Martii. Dal szam henkaru, od dveh czoper-
 nicz, kay je dva puta muchil, 4. pintov vina, za
 dva grossa kruha y dva funta szira den. 25.
- Die 29. Martii. Da su babe sgali, grabantom y vra-
 tarom na kruh den. 8.
- Item, henkaru, kay je babe muchil y pogubil den. 20.
- Die 4. Aprilis. Poachel szam braniti dve czopernicze
 do 10. Aprilis na dan vszakoj 1 gr(oš) den. 46.

U ovoj razpravi naertah po autentičnih viestih progon vještica, njihove izjave i njihovu osudu, i to samo onih, koje su u Zagrebu bilo po gradskoj bilo po županijskoj oblasti spaljene bile; al ih je i izvan Zagreba mnogo zaglavilo, bilo radi bjesnila neuka puka, bilo od vlastelinskih (dominalnih) sudovah, koji su, kako se znade, imali pravo mača. Što se prvoga dotiče, znademo samo ono, što je zabilježio slovenski suvremeni historik Valvazor, koga su u obće vještiki poslovi zanimali, a taj nam pripovieda da je god. 1686. sillesija vještica u zagrebačkoj okolici spaljena bila, i da su seljaci na te „vražje služkinje“ tako pobjesnili, da su svaku, o kojoj se mislilo da je vještica, mimoišav crkveni i svjetovni sud, uhvatili i bez milosrdja spalili. Uzrok tomu seljačkomu bjesnilu, veli, bijaše nerodica god. 1685., koju su po mišljenju puka pro-uzročile vještice. Za taj neopravdani i nečovječni postupak kažnjeni su bili tim, što su morali mjeseca maja 1686. u stanovite dane više satih u crkvi klečeć pokoru činiti¹.

Da su se osim gradske i županijske oblasti i pojedini plemići služili svojim pravom mač naprama vještica, spominje sam pometar župe belske² u Zagorju, gdje je jedne samo godine i to 1742. desetorici vještica uslied osude ondašnje vlastele odsječena glava, a trupla su bila spaljena. Po imenu pogiboše na 29. januara: Kata Ratkaj od 45 god., Jela Negovec od 40 god., Bara Biškup od 22 god., Jaga Pučko od 21 god. Iste godine pogibe na 9. marta: Ana Grudiček od 50 god., Magda Mraz od 60 god., Jana Kolarek od 40 god., Kata Kolar od 70 god., Jana Jugovec od 55 i Jana Drvarić od 60 god.; a shiedeće g. 1743. odsjekoše glavu i spališe truplo Kate Biškup na brdu blizu Seljanacah. — A takovih

¹ Valvazor, Ehre des Herzogthums Krains. I. c.

² Liber memorabilium parochiae Belensis, seu sub Bela.

žrtvah bilo je i drugdje, kao što n. pr. kod sv. Jelene preko Save (1750.) itd.

Nemojmo se čuditi seljakom, kad su u ono doba progonstva vještica vjerovali i obrazovani ljudi, da, upravo oni, u čijih rukuh bijaše sav postupak proti vješticama, u njihove vještičke čine. Da to dokažem i u ovu moju razpravu više svjetla unesem, evo doslovce ručnog pisma podžupana i velikoga sudca županije zagrebačke Janka Sajca, kojim sa svoga plemićkoga posjeda Sv. Jelene preko Save na 10. prosinca 1751. izvješćuje podžupana zagrebačkoga Sigismunda Bušića o vještici Mariji Vugrinec, koja da je snahu Marijanu Frait, zato što među vještice pristupiti nije htjela, svojimi čini sključila: „Spectabilis ac generose domine vicecomes! frater mihi colendissime! Sznelu, koju szu czopernicze iz zroka toga, kaiti in consortium illarum podati sze nije hotela, vuzele bile, salyem ad figuram iuris, da ona, kak ie y od koga mamlyena y vu czech nyihov nagovariana, povedati bude mogla y da iu goszpon brath Petkovich in iudiciis Zagrabiae indubie futuris videti more vu kakovem ie sztalissu szada, poklam Maricza iey odchnila znahaia sze, y vu kakovom sztalissu bila ie onda, kada ie examen pred goszponom brattom Petkovichem pri sz. Hellene institueran bil. Stimal bi vendar cum pluribus rationibus et circumstantiis, da bi sze szneha in iudicio ante confrontationem examenuvala, potlam pako s nyimi confronterati bi sze mogla. Kak pako casus pripetil sze ie pro informatione goszpona bratta speciem facti deducniem, naimre: ta szirota szneha od czopernicz na toliko vuzeta, da z desznum nogum y rukum pomochi niti haszniti nisz mogla, ar noga i ruka szkerchena na toliko ie ie bila, da, da bi joi otecz nebil z drusinum persztov od dlani tak rasztegnul, da joi ie falat dreva nuter posztavil, bili bi perszti y z dlanum szkupa zegnili; recu-ruval ie k meni proszechi pomochi y povedajuch, da the hmanye sene zmirom iu infesteraiu y med sze zovu, kai poklamkam bi bil goszponu brattu Petkovichu povedal y proszil, da bi Njih miloszti dosztoial k meni k sz. Helleni doiti y kmetom szvoiem zapovedal sze posztaviti, da in praesentia utriusque examen sze instituera; vuchinjeno ie onda, y goszpon brath Petkovich ie dossel y sztranke sze szpravile kadi y kada li confrontatia bila, szneha zachela ie povedati kak ie s nyum hogyeno y kai Maricza baba szvekerva y mus rechene sznehe na bosichnu noch, kada sze k polnochki isslo y od polnochke domom dohagyalo, hoteli szu imati, da nai vuchini; Marica baba prisztupi k sznehi na sztolezu szedechoi,

zachelá ie zubmi nekai koszati y ostro ter fixe sznehu v ochi gledati, govorechi: „ter jesz li ia tho govorila“, szneha confirmera da ie; na dalye pitam sznebu, da nai vsze pove kai zna, pochela ie szneha plaho gledat z rukum massuch, da vech govoriti nemore, kad ni rechi prerechi ni mogla, nego plahujuch y vu sztrahu buduch pred nami opala je zamertva nakla. Videchi casum goszpon brath Petkovich zachel ie szuprot meni diachki govoriti, da vidi y szam szpoznava czopriu, ali kaiti onde neimaiuch vuze niti liudih szvoieh Mariczu prieti nemore, proszechi mene, da iu nai primem y vu vuzu posztaviti vuchinim, et sic factum, ona prieta y vu temniczu devena, po koie odpelyanyu szveker recheme sznehe, szinom y senum szvoium osztavssi pred nami vu hisi zachel ie govoriti: da vidi y szpoznava nad szvoium sznehum czopriu, y da boi sze. da mu Maricza nebi bila szina natepla y vu mesterszku czopriu szpravila, poklamkam szin njegov z rechenum Mariczum visse dva meszecca szpaval ie. Za them po poldan acceduval szem Mariczu vu temnicze buduchu y zachel iu diversis examenuvati, koia odgovorila mi ie: da iu nai iz temnicze pusztim, da do treitęga dneva sznehi hoehe odchiniti; na dalje nagovarial szem iu, da nai buducha vu temniczi odchini, hochu y ladiczku nyeinu y vszu mestriu koia ima vchiniti dopelyati; odgovorila ie Maricza: da odchiniti nemore drugdi, nego onde, kade ie vuchinila, y da doma na kominu sznehi ie vuchinyeno, consequenter da sze y onde odchiniti more. Vuzel szem kola y Mariczu sznehum szkupa na kola posztaviti vuchinil, y tak domom odpravil; alli kaiti rechina szneha povedala mi ie, da szveker, szvekerva y druga vu hisi buducha drusina vszaki ima szvoi *venerabile*, hotejuchi y tote prae-cautiu vuchiniti, poszlal szem po goszpona viceszuczca Piszachicha y dal mu instructiu, da Mariczu ima anteceduvasi y szvekra, szvekervu y szina kod takaisse vsze ladicze vu sztanu buduche visitovati; koi viceszudecz y vuchinil ie y seszt reliquiralov z dvemi chrepczi maszti nassel, chrepcze ie onde poterl y zahitil, reliquiare pako meni poszlal, koie ia ad iudicium hac occasione possilyam; et sic Maricza y sznehum zapelyana ie domom, kade, kak ie sznehe odchinila, tho szneha povedati a Maricza kod authorieza za nai-bolye zexplicuvati bude mogla; sznehe vendar pomogla ie y vu ov sztalis, vu koiem ie szad, doiti vuchinila, et quia tota quanta illa domus videtur esse infecta, nai goszpon brath doztoiaiu in ipso examine laboruvati, ut complices huius maledictae artis resciantur, et si aliqua mearum complex adinventu fuerit, talem mihi quo

ocys representari peto, ut et illa condignam suorum meritorum poenam consequi veleat. Sztem mene na dalye izruchujuch osztaiem. Pri sv. Hellene 10. decembris 1751. goszpona bratta szluga ponizen: Zaych Janus. m. p.

P. S. Poklamkam bi bil goszponu brattu liszt napiszal u zapechatil, occuruvalo mi ie, da onda, kada Maricza baba bila bi sznehom domom odpravlyena, naideni szu pri rechenoj Mariczi dva lonchichka maszti, koy meni y donesseni szu; nimajuch drugoga za nye prilichnessega meszta, chñil szem je na ganyku pod perszt-nicze obesziti, kamo hodechi stakori iz iednoga lonchichka maszt vszu szu poieli, a vu drugom malo ostavili, salyem vendar obadva vu Zagreb“.

Što ćemo? — U to doba ne samo u Hrvatskoj, kao tobož manje prosvietljenoj zemlji, već i u istom Beču, u carskom dvoru nebijahu jošte na čistom, ima li u istinu pravih vještica. To nam svjedoči pismo tadanjega ministra grofa Karla Bačana, u kom na 8. novembra g. 1752. piše tadanjemu podbanu i velikomu županu zagrebačke i križevačke županije Ivanu Rauchu: da pošto se Nj. Veličanstvo jednom već želi točno uputiti o vještica, da mu na to ne samo točno odgovori, već da i koju uhvaćenu ali neosudjenu vješticu pod sjegurnom stražom u Beč dopratiti dade. Scienci li pako, da tom sgodom nuždan bude i koj vještak u izpitivanju vještica, da i njega ovamo pošalje, a bude li potreban i iztraživalac vražjih pečatah, da na svaki način i njega odpremi, da uzinogu vješticu točno izpitati; koju, pronadje li se krivom, povratit će se dotičnoj oblasti, da ju kazni; trošak pako toga odašiljanja nositi će državna blagajna¹.

Ako i neimamo viestih, je li podban Rauch udovoljio ovomu nalogu, mislimo ipak, da jest; jer je do skora za tim s temelja uzdrmana bila vjera u vještice, i to usljed carske odredbe, kako zaključujemo iz saborskoga čl. VI. od g. 1756., u kojem se veli: da na naročitu zapovied Nj. c. kr. Veličanstva izdanu na 26. marta u vještičkih parnicah i čarobiji proti onim osobam, koje su

¹ Ovo važno pismo glasi: Spectabilis ac generose domine Vicebane! Amice mihi observantissime! — Quandoquidem Sua Maiestas Sacratissima circa realem sagarum existentiam semel in claris esse velit, dignabatur me iterato ultra id, quod iteratis jam vicibus mihi disponere elementer demandarit, et ego Excellentissimo D. comiti Locumtenenti eatenus jam perscripsi, ac ad quem me provoco, alloqui, ut talismodi saga, quae quidem qualificata esset, nondum tamen sententionata, huc

nalježne oblasti zakonito uhvatile, mogu sudbeno postupati i osudu izreći; ali prije izvršenja osude moraju sve iztražne spise podastrijeti banu, a taj će ih poslati Nj. Veličanstvu, koje će shodna o tom odrediti¹.

Ako je i poslie ovoga saborskoga članka u nas bilo kakovih parnica proti vješticama, smrtna osuda za stalno na carskom dvoru potvrđena nije bila; jer nakon dvih godina iza toga t. j. g. 1758. bio je kraljevskim odpisom zabranjen svaki progon vještica², i tim učinjen svršetak onomu ogavnomu bjesnilu, uslied kojega su hiljade i hiljade a mnogo i nevine čeljadi razne dobe i staleža žrtvom lomače postale.

Progonstvo vještica historijski je pojav, unešen u Hrvatsku sa sjevero-zapada Evrope, pojav tako gadne naravi, da, kad bi moguće bilo, rado bismo ga izbrisali iz poviesti čovječanstva u obće, a iz ljetopisah Hrvatske na pose. Da je u to doba, „gdje su sretniji bili umrli od živih, a najsretniji, koji se ni rodili nisu, nisu

plane deferatur; hinc volui Spectabili Dominationi Vestrae benignam eiusmodi Caes.-regiam voluntatem hisce insinuare, quatenus disponderet, ut una talis, sicuti praemisi, hucce sub debita comitiva deducatur. Et si fors unus aut alter necessarius esset, qui examen similibus sagarum calerent, consultum omnino erit, ut eadem fidelia etiam exmittatur, imo, si ad investiganda stigmata ipse minister justitiae requireretur, etiam talis mittatur, ut sic solito et debito modo talismodi saga examinari valeat; quae dein, si rea inventa fuerit, ad suam competentiam iterato pro executione remittatur. Quod autem irrogandas eatenus expensas concernit, fiet dispositio intuitu earum refusionis. Quod dum Spectabili D. Vestrae pro directione et respective effectuatione ultronee recommendo, una constantissime persevero Spectabilis. D. Vestrae: Viennae 8. Novembris 1752. Amicus ad servitia paratissimus: Carolus comes Batthyany m. p.

¹ Artic. VI. „De processu magiae“. Erga benignissimum sub dato 26. Martii emanatum Caes. reg. mandatum concluditur: ut in causis Magistratualibus ex crimine magiae et veneficii motis, Magistratus legitimi contra eiusmodi malefactores in gremio jurisdictionis suae comprehensos, suo modo et ordine quidem procedant, sententiamque ferant, hanc tamen in executionem nullatenus deducant, verum ante publicationem cum tota Processus serie Suae Excellentiae Banali et eius medio Suae Sacratissimae Caes. Regiae Maiestati submittant; ab ulteriori tandem benigna resolutione regia praestolaturi. Pro cuius notitia et observatione idem benignissimum Caesareo-regium mandatum publice dictatum fuit. — Acta regni Congregationum An. 1756.

² Acta banalia An. 1758. Nr. 14.

bo morali svjedoci biti onakovih nedjelah, kakova su se pod ovim suncem tada sgadjala“; da je, kako rekoh, u to doba pravedniji i čovječniji bio sudbeni postupak, pa da su to zakučasto i neriešeno pitanje o čarobiji propustili svećenstvu, liečničtvu i prirodoslovcem — ovi bi ga doista spram čovječanstvu dostojnije i častnije bili riešili, nego što su ga riešili pravnici, držeći se samo strogo nikakvim znanjem neopravdanoga mrtvoga slova zakona!

Što sam u ovoj razpravi napisao, nacrtah, ne po pučkih pričah, ne po maštanju neobrazovane svjetine, već na podlozi autentičnih sudbenih spisah¹, kojim je vjerodostojnost izvan svake sumnje. Tim sam nastojao glede naše domovine u takovom, nikim jošte nerazpravljenom pitanju, otkriti samo jednu povjestnu stranicu tada-njega njezinoga kulturnoga stanja. Nelaskam si, da sam sve iscrpio, ima *bo silesija* jošte takovih u *nas* kojekuda raztresenih sudbenih vještičkih postupakah, al ipak mislim, kad i budu objelodanjeni, neće u veliko ovu moju razpravu popuniti, i tu će valjati što no se veli: „opet to, ali malo drugačije“.

¹ Velenč. g. Dru. Janku Kiseljaku i g. akademiku Radoslavu Lopašiću, koji su mi, da bude ova razprava potpunija, nekoliko parnica protiv vješticam za porabu ustupili, srdačna hvala!